

رۆل ئیدیۆم د زمان ئه ده بی هۆزائین (مه لا خه لیل مشه ختی) دا

(PP 186-197)

كاوان أسماعيل خليل زانکۆیا زاخۆ - فاکولتیا زانستین مرۆفایه تین پشکا زمان کوردی kawanismale@gmail.com	دولت محمد أحمد زانکۆیا زاخۆ - فاکولتیا زانستین مرۆفایه تین پشکا زمان کوردی dewletmihemed@gmail.com
--	--

میژوووی وهرگرتن: 2015/08/27

میژوووی پهسندکردن: 2016/02/01

کورتیا

ئەف ئەکۆلینە دەر بارە ی رۆل ئیدیۆمیتە د زمان ئه ده بی هۆزائین مه لا خه لیل مشه ختی دا دنا فبه را ههردو قوناغین کلاسیکی و نویدا ،کو وهکی نمونهک ژهۆزائین سهردهم خۆ هاتیه وهرگرتن ، چونکی دق قوناغیدا هۆزائین باشورئ کوردستان ب گشتی مل ب مل ئیک و دو پشکداربون دوئ بزافیدا ،کو بارودۆخ و پهوشا زیانا وی وهختی تهگه رئ سهرهکی بو بۆ ق چهنئ .
 گرنگیا قی ئەکۆلینئ ژ قی چهنئ دا دیاردیبت کو ئەکۆلینەکا کارهکیا شیکاریه ئەفە ژلایهکی فە ، ژلایهکی دیفە ئەف ئەکۆلینە هاریکارهکی باشه بۆ هه ر ئەکۆله رهکی کو د ههردو بوارین ئەکۆلینئ زمان و ئەده بیدا ب گشتی هه ولاخۆ ددهت .
 دهسته واژه گرنگه کان: زمان ، ئەدهب ، زمان ئه ده بی ، ئیدیۆم ، هۆزان .

ده سپیک

یدیۆم ئیکه ژ گرنگترین بابەت د ئەده بیدا ب گشتی و د هۆزائیدا ب تایه تی، چونکی شیان و شه هره زایا هۆزائینا ب ته مامی دده ته دیارکن دهم هۆزائینا ب شیوه کی نه پاسته وخۆ دهر برین ژ بارودۆخ و بابته کی دکهت، ئەفە ژی ژ بیخه مهت هه نئ کو خوانده فان چێزه کا تایهت د وی هۆزائیدا بینیت .

سنور:

سنوری ئەکۆلینئ بکارئینا ئیدیۆم د زمان ئه ده بی هۆزائین مه لا خه لیل مشه ختی دا فهدگرت .

رێپاز :

ئەف ئەکۆلینە ل سهر بنه مایع رێپازا زمانفانیا شیکاریا هه لبژاردیه هاتیه نه جامدان، کو زمانئ نفیسینا به ره مه ی هۆزائینا ضاوط سهره کییه بۆ قی چهنئ .

ئاریشه :

ئەو ژیدهرین دەر باره ی قی بابته تی ئەوین ل به رده ستع مه کیم نین ، به لئ هه ر ئیک ژوان ئەکۆله ران ب شیوه کی جیاواز دتیرته قی بابته تی و چهن دین بیر و بۆچوین جوراوجور تیداهه نه ... ، ژبه رهنئ مه ب فهر زانی ئەف ئەکۆلینئ ب شیوه کی کارهکی (مهیدانی) و شیکاری به ره هه فبکه ی بۆ روهنکرنا چه وانیا وان ئیدیۆمیت د هۆزائین مه لا خه لیل مشه ختی دا .

1- چه مک و پیناسا ئیدیۆم و جورین ئیدیۆم و تایه تمه ن دین ئیدیۆم:

1.1. چه مک و پیناسا ئیدیۆم:

1.1.1. چه مک ئیدیۆم: ئیدیۆم چه مک کی گرنگ و به رفره هه بۆ گه هاندا مه به سه ته کا تایهت و هه نده ک جاران پتر ژ مه به سه ته کی ددهت ل دیف بارودۆخان .

د فهرهنگا (Webster) دا (Porter, 1913 dictionary, p200) چه مک ئیدیۆم ب قی رهنگی ل خواریه:

1- ئەو دهر برینه ، کو دشیان دینه واتایا وی ژ واتا په یفا پیکه یته رین وی به یته وهرگرتن .

2- بکارئینا چهن ده په یفه کانه ب شیوه به کی بینه ئامازه بۆ چه مک کی دپتر .

ئیدیۆم گه نجینه کا بچ دوماهییا پيشینه و ژ باب و بایران بۆمه هاتیه فگوهاستن ، هچ ئیدیۆمه ک نیه نه زمون و سه ربوره ک ژ پشت وی فە نه بیت وهکی گۆتین مه زان ، له وما دئ بینین مرۆقین نه خوانده فان پتر ژ مرۆقین خوانده فان مفای ژ

ئیدیۆم وەردگرن، دیف قن چەندئ مروڤن گوندان د ئیدیۆمیدا ژ مروڤن باژپران زەنگینترن، چونکی د کوردەواریدا دناڤ کۆچک و دیوانین ئایینی و ئەدەبیدا ئەگەر مروڤهکی ئاخفتزان نەبایە ئەوی مافن ئاخفتن نەبو، کو ئیدیۆم ژێ ئیک ژوان بابەتین گرنگ بویه وەکی بەلگەک بۆ وان هۆزانفانان یین کو ئاخفتزان بون.

ئیدیۆم دبنەپەتدا ل سەر پەیفان دەیتە ئافاکرن و پامانا وان یا فەرەهنگی ژێ دەیتە وەرگرتن ژ پینخەمەت ب دەستقەئینانا مەبەستەکا دی ل دیف دەرکەفتنا پەیفن ژ وانا وی یا فەرەهنگی، پەیف ژێ بچیکترین یەکیا فەرەهنگیە و د هەندەک دەماندا ب واتایەکا پراستەوخۆ دەیت و دهندهک دەمێن دیترب واتایەکا نەسەرەخۆ وەکی ئیدیۆم دەیتە بکارئینان (محمد، 1990، ل 22).

د هەر ئیک ژوان زمانین جیهانن چەندین جوړین ئیدیۆم ب گشتی دەیتە دیتن، کو پەبوەندی ب وان رویدانانقە هەیه یین کو دناڤ خەلکی و ژيانا روژانەدا د نای ئەتەوہیین جیهانن رویدەدن و ب رپیا سەرھاتی و تاقیکرینن ژيانن بوینە ئەگەرئ سەرنجپاکیشانا خەلکی و هەر ئیک ژوان دەرپرینا تشتەک ب ئەزموون و قەشارتیا ژيانیە.

هەبونا وان ژمارەیین زۆر یین ئیدیۆمان د هەر زمانەکیدا ژبلی کارتیکرنا وی یین ئەرتنی ، ب گومان کارتیکرنا نەرتنی ژێ هەیه، بۆ نمونە د پرۆسێسا وەرگێرانی دا تاریشەکا مەزن ضیدکەت ، چونکی بەرامبەری هەر پەیفەکا بیانی چەندین پەیفین پامان جیاواز پەیدا دبن و نەشێن ب دروستی پامانا پەیفای بیانی ب دەستقە بینن، چارەسەریا ئیکنا ژێ بۆ قن چەندئ قەکۆلینە ل سەر ئیدیۆم و پیکخستنا فەرەهنگا وان د زمانیدا.

دناڤ بەھراپرتیا زمانین جیهانن ئیدیۆمیان وان ب پێژەیهکا زۆر د ئاخفتن و فۆلکلۆر و ب پێژەیهکا کیمتر د نقیسیناندا ھاتینە بکارئینان ، تەنانت ئەوین د نقیسینن ژێ ھاتینە ئەون یین کو ب رپیا ئاخفتن ھاتینە بیاقن نقیسینن دا. د نای زمانین نەتەوہیین جیهانن ئەندامین لەش مروڤن دەرەکی کارگەر و گرنگ دبینن دچیکرنا ئیدیۆمیان وان زماناندا ، ب تاییەت زمانین ھندۆ ئەوروپ، چونکی (ئەو ئەندام تیزیکترین و پەبوەندیارترین تشتە ل گەل مروڤی و پەنگدانەقەیا وی د فەرەهنگا بنەرەتیا هەر زمانەکیدا) ، وەکی (دەست، چاڤ ، دل ، سەر، پچ ، ... ھتد) (xalid, 2005, L 27).

مللەتھ کورد ژ گەلەک بابەت و لایەنانقە بۆ چیکرنا ئیدیۆم مفا وەرگرتیە، وەکی ھەمی ئەندامین لەش مروڤی و خوارن و قەخوارن و دار و بەر و سروشتن کوردستانن و گەلەک کەرەستین دیتر، ((دناڤ کەلەپورن زمانن کوردیدا نموونین ھەمەجور ژ پەند و ئیدیەم و ئاخفتن دجھن خودا دەیتە دیتن، کو باس ل رۆل کارگەرئ زمانی و پەیفن د ژيانا روژانەیا تاکن کورد دا دکەن، ھەتا وی رادەوی کو زۆر جارا ئەف پەند و ئیدیەم یین وەکو دەستورەکن جفاکی ل ھاتین و پەنگقەدانەقەیا وان ل سەر بارن دەرروونی و شێوازی پەرورەدەیین مروڤن کورد ب مەزن و بچووکقە دکەن، کو ئەفە ژێ کریارەکا روژانە و بەردەوامە)) (موسی، 2010، ل 34).

ئیدیۆم قۆدیکا قونان و پلەیا تیکەھشتن و ژيان و زانا و دانایا کوردەوارییە، کەقنی و نوایاتی کرینە ئیک و پینقەگرنیدانینە دگەل گۆتتین مەزانندا و دناڤ جفاکی بخۆدا پەیدا بوینە، ژیدەرئ پەوشەنبیری و پەرورەدەکرنا جفاکینە، دگەل خوازە و لیکچوانندا فۆلکلۆری شیرەتا ل مروڤن کورد دکەن ژلاین پەوشت و تینال و پەرورەدەکرنا گیانن جفاکیقە و ب رپیەکا نەپراستەوخۆ ھەمی تیتالین نەپەسەند و سیفەتین کریت رەت دکەت و پالدەرەکن بۆ بەرفەش چونا پینک و پەوشتین جوان و بەرز و بلند و پاقژ.

ئیدیۆم قۆدیکا روپا جفاکی ب شێوہیا باش و خراپ ژلاین کشتوکال و پامیاری و پشەسازی و زانست و بیروباوەر و ئایین و ئەفسانە و میژو و گەلەک لایەتین دیتر، گۆتتین مەزان و خوازە و لیکچواندین فۆلکلۆری قالبن خەملاندنا زمانن کوردینە، قۆدیکا پلا بلندی و ب شیان و ئیستاتیکایا پشکەفتنا وی زمانینە، ((ئیدیۆم گرنگی بە واتای کۆمەلایەتی و بەکارھێنانی زمان دەدات، و ھیمالۆجی و ئیدیەم بەیەکەوہ دەبەستیتەوہ، ئەو ئیدیەمانەکی کە واتاکانیا ل کەرته پیکھینەرەکانیەوہ. نین وەیا ل وانا ریزمانیەکەوہ نین ، دواتریش ناتواندرن وەرگێرانیکی وشە بەوشە بۆ بکریت، بۆ نمونە: زپری رەش ، زمان درپژ، چاوپیس، سەرخۆر ھتد)) (دزەبی، 2011، ل 40).

2.1.1. پیناسا ئیدیۆم: ئیدیۆم : ((بریتیه ل تیکەلی و تیکچرژانەوہ کە ئاسای دوو وشە یان زیاتر پینکی دینن. ئەو واتایەکی کە دپتە کایەوہ (ل ئەنجامی و تیکەلی یەوہ) ل وانا کەرتهکانەوہ یان ل پەبوەندی ریزمانی ئەم کەرتهکانەوہ پینن بینی ناکریت)) (فتاح، 1986، ل 68).

دقن پیناسیدا وەسا دیاردکەت کو ئیدیۆم ب تنن ژ دو پەیف یان پتر پینکدەیت و واتا وئ پەیفن ژ وانا پارچین وان و پەبوەندیین ریزمانی یین وان نەھاتیە ، بەلکو واتایەکا دی مەبەستە کو ل پشت وان ھەیه.

ئیدیۆم: ((ئه‌لقه‌ییکی گرنگی زنجیره‌ی زمانه که ئه‌مڕۆ به رابردوهوه ده‌به‌ستتتهوه، بناغه‌ی دوا پڕۆژیشمان بۆ به‌هێز ده‌کا، چونکه زمان که گه‌شته پله‌ی یاریکردن به وشه و مه‌به‌سته ئاشکراکانی و توانای هه‌لگه‌په‌رانه‌وه‌ی ئه‌مانه‌ی هه‌بوو بۆ مه‌به‌ستیه‌کی نه‌په‌نی به‌هۆی ده‌ست نانه سه‌ر په‌یوه‌ندی ئیوانیان ئه‌و پله‌یه ئاوێنه‌ی راسته‌قینه‌ی بڵندبوونه‌وه و وردینه‌ی خاوه‌نه‌که‌یه‌تی)) (فه‌خری، 1976، ل 193).

ئیدیۆم بابه‌ته‌کی گرنکه‌ دزمانیدا ژبه‌رکو سه‌ربورین بوری و نوکه پیکه‌ گریډده‌ت و ژ ئه‌نجام و ان سه‌ربوران هاته‌یه چیکرن، له‌وما بۆ پڕۆژاتین داها‌تی گرنکه، هه‌رئیدیۆمه‌ک ژێ سه‌ره‌ده‌ریه‌که‌ فه‌ره‌هه‌نگی یا درسته‌ دگه‌ل پامانا و ئ نا‌هه‌تته‌کرن، چونکی پامانه‌کا دی دده‌ت و ئه‌و پامان مه‌به‌سته، ب هیزی و لاوازییا ئیدیۆمی دزفیه‌ته‌فه بۆ هیز و شیان و ژیهاتیا مرۆقی بخۆ. ئیدیۆم: ((هه‌رچی فریزی گیراوه پی ده‌وتری " ئیدیۆم، فریزیۆلۆژی ". کاتێ له‌ په‌که‌رتی هه‌ندێ وشه‌دا واتای تابه‌ته‌ی په‌یدا ده‌بێ، ئه‌وه به‌و جو‌ره فریزانه ده‌لێن ئیدیۆم)) (مارف، 1987، ل 141).

ئه‌ف پیناسه‌ ژێ ژلای پیکه‌اته‌ته‌ به‌ری خۆ دده‌ته ئیدیۆم، وه‌سا دیاردکه‌ت ده‌م فریزه‌کا گرتی هه‌بیت و ئه‌و فریز ژ ئه‌نجام پیکه‌ه‌گریدانا چه‌ند په‌یفه‌کان کو واتا تابه‌ته‌ی هه‌بن، ده‌یژنه‌ و ئ جو‌ری فریز ئیدیۆم، کو واتا و ئ ژ واتا پارچه‌ یان په‌یفین و ئ نه‌هاته‌یه و واتایه‌کا دی دده‌ت.

ئیدیۆم ژ په‌یفه‌کی یان دوپه‌یف، ئانکو ژ رسته و په‌ره‌گرافه‌کی پیکه‌هیت، پیکه‌ه واتایه‌کا دی یا نوی دده‌ن و ئه‌و واتا جیاوازه‌ ژ په‌یف و پارچین کو ئیدیۆم پیکه‌نن، ب واتایه‌کا دیتر ((ئیدیۆم پیکه‌ته‌کا ئالوزه، ب شیوه‌یه‌کی ئاماده و تیکه‌ل د زمانیدا یا هه‌ی، کو ب ریکا په‌که‌رتنا هه‌ندک وشا، واتایه‌کا تابه‌ته‌یا نوی په‌یدا دیت و مه‌رج نینه ئه‌و واتا یا نوی یا په‌یوه‌ندیار، یان یا تیزیکی واتایا و ئ یا فه‌ره‌هه‌نگی بیت)) (موسی، 2009، ل 181).

2.1. جو‌رین ئیدیۆم:

ئیدیۆم ب شیوه‌کی گشتی دو جو‌رین سه‌ره‌کی ب خۆفه‌ دگرت و هه‌ر ئیک ژ وان ژێ چه‌ند جو‌ره‌کان ب خۆفه‌ دگرت وه‌کی ئه‌فین ل خوارێ:

2.1.1. جو‌رین ئیدیۆم ژلای پیکه‌اته‌ته‌: ((پیکه‌ته‌ی ئیدیۆم شیوه‌ی جیاوازی هه‌یه وه‌کو وشه، گری و رسته‌ی کورته‌کراوه له‌ زمانێ کوردیدا هه‌یه. نمونه: پیسکه، بابرده‌له، بابردوو، گورگان خواردوو، هه‌تیو چه، پوو په‌ش، لوتبه‌رز، ژنانی، پوله‌کی، ده‌رپشته‌وه شیوه‌ دارپژرا و لیکدراون.

گوپی شه‌یتان که‌رپ، موو به‌ به‌ینانه‌وه ناچ، دۆ و دۆشای تیکه‌ل کرد، له‌ شیوه‌ی رسته‌ن)) (شوانی، 2011، ل 129).

2.1.1.1. ئیدیۆم تیک په‌یفی: ئه‌و جو‌ری ئیدیۆمییه‌ ب تنه‌ ژ په‌یفه‌کا ساده پیکه‌هیت، به‌لج مه‌به‌ست و پامانه‌کا ژور دده‌ت، وه‌کی (ئیش، کوشت). بۆنومه:

ده‌م وی دینم ئه‌ز دئیشم.

ئه‌وی ئه‌ز کوشتم.

2.1.1.2. ئیدیۆم دو په‌یفی: جو‌ره‌کی به‌رنیاس و گرنگی ئیدیۆمییه، چونکی به‌هه‌رپه‌ریا جاران ئیدیۆم ب ریکا په‌یفین لیکدای دروست دیت کو هه‌ردو په‌یفین ساده پیکه‌ه واتایا ئه‌وی ئیدیۆمی پیکه‌نن، وه‌کی (ئه‌زمان درپژ، ده‌ست کورت). بۆنومه:

ئه‌زمان درپژ: پریژ و بی شه‌رم.

ده‌ست کورت: مرۆقی ژار و به‌له‌نگاز.

3.1.2.1. ئیدیۆم رسته‌ی: ئه‌و جو‌ری ئیدیۆمییه‌ ژ رسته‌کی پیکه‌هیت. بۆنومه:

ژ نیسکی که‌فه. مه‌به‌ست (مرۆفه‌که‌ چ قه‌درو قیمه‌تا خۆ نیه).

ئاگری بن کایه. مه‌به‌ست (مرۆفه‌که‌ بنه‌ بنه‌ بیت).

4.1.2.1. ئیدیۆم په‌ره‌گرافی: ژ نافێ وی دیاره ئه‌و ئیدیۆمه‌ کو ب شیوه‌ی په‌ره‌گرافه‌ ده‌رکه‌فیت. بۆنومه:

دقی کوردستان دا، ده‌شت و زوزان خه‌ملین و بوهار ب گول و گولزار و ره‌یحان خه‌ملیه و تیرگز و وه‌نه‌وشه‌ ده‌ست ل ملن ئیک دو. مه‌به‌ست (سالوخه‌تا بوهارێ وجوانیاوئ به).

دقی باژپیدا، نه‌ موچه و نه‌ شول نینه، به‌ هه‌رپه‌ریا خه‌لکی ژیا نا پڕۆژانه یا وان خراپه. مه‌به‌ست (سالوخه‌تا ژیا نا نوکه یا خه‌لکی وی باژپیه).

5.1.2.1. ئیدیۆمین کو ل دەسپیک و دوماهیكا بهیت و چیرۆکاندا دهیت: ئەو جوړی ئیدیۆمییە کو ل دەسپیکا چیرۆکی چیرۆکفان دکته دەر ازینکە بۆ دەسپیکرنا چیرۆکی ، یان ژێ ل دوماهیكا چیرۆکی چیرۆکفان بۆخۆ دکته ریکهک بۆ ب دوماهیكا ئینانا چیرۆکاخۆ. بۆنمونه:

گۆنههین من ب ستویج وی مامۆستای ئەز فیرکریمر.

مه بهست (راستی و نه راستی نزانم).

گۆنههین ته ب ستویج وی کهسی تو پهروه رده کری.

مه بهست (ئەوی تو باش پهروه رده نه کری).

2.2.1. جوړین ئیدیۆمی ژلایښه سالوخه تیفه:

1.2.2.1. درکه : ئەف هونەرێ پەوانیژیڤ ((ئەوهیه که راسته و راست ناوی شتیك نه بهی ، به لکو بچی ناوی شتیکی تر بهی که په یوه ندی به مانای یه که مه وه هه بیته بۆئوهی پیاو له و مانا باسکراوه بۆ مانا مه بهسته که بچی)) (عهزیز گهردی ، 1972 ، ل 88) ، ههروهسا ((ئەگەر شتیك له ئارادا نه بوو که وشه که بیررێ به سه ر گوزاره په سه نی و نه ژادییه که دا ئەوه درکه یه)) (سه جادی ، 1978 ، ل 61) ، بۆنمونه:

پینج وی ب وێری نه که فتهیه: واته نه چویه وێری.

نان نینه بخۆت: واته گه له ک ژار و به له نگازه.

2.2.2.1. خواستن : هونەرێ پەوانیژیڤ یه و ((بریتیه له به کارهیتانی وشه یه که بۆ دهر برینی مانایه کی تر بیجگه له مانای دروستی وشه که به مه رجی په یوه ندی تیوان مانای دروست و مانای خوازه یی وشه که ویکچوون بچ ، ئەبج نیشانه یه کیش هه بچ که ئیمه مه به ستمان به م وشه یه مانای خواستراوه که یه نه که مانای دروسته که)) (گهردی، 2004 ، ل 205) ، ههروهسا ((به شتیکه له به شه کانی روونیژی و له (لیکچواندن) به هیزتر و پاراوتره)) (زیاری، 1991 ، ل 96) ، بۆنمونه: دلیری : بۆ مرۆفکه کی بچ زهوق کو چه ز ژ دونیای نه کهت دهیته بکارئینان.

دلتهر: بۆ مرۆفکه کی کو چه ز ژ دونیای بکهت دهیته بکارئینان.

3.2.2.1. پۆشین (نخافتن): ((دروستبوونا هنده ک ئیدییه مان دبنه پرتدا بۆ نخافتنا چه ند دیارده یه کایه ، ئەو ژێ ژبه ر چه ند ئەگه رین کۆمه لایه تی و ئایینی ناهیته گوتن ، ئەف دیارده یه په یوه ندی ب جنس و نه خو شین هیه)) (عومەر ، 2013 ، ل 31) ، بۆ نمونه:

خۆ تیزیکی ئیک کرن: چه ز ژ ئیک و دو دکهن.

دوگیان: ژنکا ب حال.

4.2.2.1. تهوس (توانج) : ئەو دهر برینه کو چ راستی بۆ نینه و ب تن مه بهسته ک ل پشت وئ هه یه. بۆنمونه:

میش ل چافخ خۆ دهرناکهت.

دهستی بخه ره دهی بزانه ده گه زیت. (فتاح ، 1986 ، ل 116)

5.2.2.1. زیده گافی (زیده پووی) : بریتیه ژ وئ دهر برینی کو زیده گافییه که تیدا دهیته کرن ، له و ما دگه ل دوره پیل (واقع ی ناگونجیت. بۆنمونه:

ژبه ر ده نگێ وه ئەم که ربوین.

ژ تیه نادا مرین.

3.1. تاییه تمه ندیین ئیدیۆم:

ئیدیۆم ب هه می جوړین خۆفه چه ند تاییه تمه ندییه که هه نه وه کی ئەفین ل خواری:

(1.3.1. ئەو یه کا زمانیه کو ژلایښه پیکهاتیتفه سه ر ب ئاستی وشه سازه یه ، به لچ ژلایښه رامان و واتایفه سه ر ب ئاستی واتا سازه یفه یه.

2.3.1. واتایه کا تاییه ته هیه و د چارچوئه کا دیارکریدا دهیته بکارئینان.

3.3.1. هنده ک جارن هیمای ئیدیۆمه و بۆ گه هاندنا مه بهسته کی دهیته بکارئینان.

4.3.1. واتایا ئیدیۆمی جیاوازه ژ واتایا پارچین وئ.

5.3.1. ب شیۆی ساده و لیکدای و رسته و په ره گراف و دەسپیک و دوماهیكا چیرۆکی دهر دکه فیت. (شوانی ، 2011 ،

ل 129-130) ، بۆنمونه:

دهست پیس

دلیس

ههستی گران

هه ئیک ژوان نمونان ئیدیۆمهکه و ژلاي پیکهاتیتفه دچنه بن سیهرا موزفولۆجی و ژلاي وانا و مهبهستانفه گریدای ئاست و اتاسازینه، واتایا وان جیاوازه ژ وانا پارچین وان و دچارچوقهکا دیارکریدا دهینه بکارئینان.

2- په یوه ندىا ئیدیۆم ب زمان هۆزان و پۆل ئیدیۆم د زمان ئه دهی هۆزانفان مه لا خه لیل مشه ختی دا:

1.2. په یوه ندىا ئیدیۆم ب زمان هۆزان فه:

زمان چارچوقه یه یان ئه و په یف ، دهسته واژه و رسته نه ، ئانکو که رست سهره کیه بۆ ئافکارنا به رهه م ئه ده بی، چاوانیا ریژکر و بکارئینانا په یف و رستان ل دهف هه نفیسه رهکی جیاوازه، واته هه نفیسه رهکی شیوازی تابه تی خۆ هه یه، هندی فه رهنگه زمانی یا نفیسه ری دهوله مه ندر بیت دئ شیا ئین وی یین نفیسین پتر ل هین. زمان ئه ده بی ژى زمانه ک فره رهه ند و رهوان و پر پامانه ، ههروه سا زمان ئه ده بی ژ سهرده مه کی بۆ سهرده مه کی دی دهیته گهارتن.

زمان باشتین که ره ستا دهر برین یه ل دهف مروقی و ب تابه ت ل دهف په وشه نبیر و ئه دیی فه ، هۆزان ژى ب ئه گه ری هندی کو پتر بۆ هه ست و سۆزی په یام وه رگری دهیته دارپتن و دهیته نفیسین ، لهوما پتر ب پریا جۆره زمانه ک هه ست دهر بر و اتادار فه کاریگه ریا خۆ ل سه ر خوانده فنان دیار دکته ، ههروه سا زمان بۆ هۆزان وه کی جل و به رگه کیه و دیته ئه گه ری خه ملاندنا هۆزان، سه رنجا خوانده فانی بۆخۆ رادکیشیت، ژ به رهندي زمان د فورم هۆزانیدا گرنکیا خویا تابه ت هه یه. ساده ترین پیناسا ئه ده بی زمانه، چونکی ساده ترین و باشتین که ره ستین خه ملاندنا هۆزان زمانه، هۆزان ژى وه کی پشه کا گرنک ئه ده بی ب پریا زمانى خۆ د خه ملینیت، ههروه سا ساده ترین پیناسا ئه ده بی دهر برینه کی جوانه ب پریا هه لبراردنا زمانه کی کاریگه ر بۆ گه هاندنا په یامه ک بۆ وه رگری د تیکستی ئه ده بیدا، دق حاله تیدا نفیسه ر وه ک په یام تیره کی هه ول دده ت که ره سته یین درست هه لبریت بۆ گه هاندنا بیر و بۆچو ئین خۆ دق تیکستیدا ئه و ژى زمانه ، کو ب بنه مایه کی گرنک و سه ره کیه ئه ده بی دهیته دانان ، ((شیه ر هونه ریکه شاعیر له ریگای زمانه وه به شیوازیکی ریگ و ته کیکی هونه ری مامه له کردنی هونه ره وه، له پانتایی فه رهنگی زماندا دهسته به ری ده کات)) (مهحمود ، 2012 ، ل 17).

ب گومان هاوکیشا سه ره کی دنافه را هۆزان و زمانیدا دئ کاریگه ریا خۆ هه بیت ده م هۆزانفان زمانه کی بلند و بالا هه لبریت بۆ مسۆگه رکرنا کاریگه رین ل سه ر وه رگری و ئه و زمان جیاوازه ژ زمان پۆزانه یا خه لکی، چونکی ((شاعیر به زمانیکی زۆر بالا و پر له ده سه لات بۆ باهت و ناوه پۆک دهر وایت)) (مهحمود ، 2012 ، ل 10)، وه کی مه به ری نوکه ئامازه پیدا دقیت تیکستی هۆزان جیاوازیب ژ زمان پۆزانه یا خه لکی ژلاي بکارئینانا په یفا فه ره نگییا واتادار و کاریگه ر ب گشتی و ب تابه ت بکارئینانا په یف و دهسته واژه یین ئیدیۆم.

جوانی و په وانئیزی ئیدیۆم دق چهندي دایه کو وینه کی وه سا بۆ مه به ست و پامانا وئ دکیشیت کو ب ته مامی و ئاشکه را هه ست پ بکه یین و دهر وون مروقی ب لفینیت، ئه ف چهندي ژى تابه ته مندییه کا هونه ریه ب گشتی، ههروه سا ئیدیۆم هویترین ئه گه ری په وانئیزی یه، گه له ک ژ ف چهندي کاریگه رتره کو مروقی ب شیوه کی راست و راست راستیه ک بیژیت و ئاشکه را بکه ت ، چونکی ئه فه وه ل مروقی دکته هه رخوا د ئ وئ ئاخفتن دا بکه ت، هاریکاره کی باشه مروقی بشیت بۆچوناخۆ به رامبه ر تشته کی یان که سه کی دهر بریت ده م ته نه قیت وی بۆچونی ب شیوه کی راست و راست بیژی فیجا ژ به ر هه ره هویه کی بیت، ((ئیدیۆم دیارده یه که له دیارده کانی په وانئیزی، له زۆر وینه دا راستیه به به لگه وه به رده ست ده خات، کاره کت (الققیه) بۆ روون ده کاته وه ، سه لماندنی له توپی خۆیدا نیشان ده دات)) (گه ردی ، 1972 ، ل 88)، هنده کین دیتر ئه وئ په یوه ندى ب شیوه کی دیتر دیارده کن ئه وژی نافکرنا ئیدیۆمییه ب درکه ی وه سا دیارده کن، کو ((درکه: واژه یه که که مه به ست لپی واتابه کی تره نه ک ئه و واتابه ی که بۆیدانراوه و ده شبیت ئه و واتابه بگه یینیت، چونکه په یوه ستیک (قرینه) نه هاتوه که نه هیلیت وانا په گه زیه که بگریته وه. لیره دا به کاره یینانی (واژه یه ک) په ننگه به ته واوی مه به ست نه پیکیت، چونکه هه نديک جار درکه به واژه یه ک دروست ناییت، ئه و واژانه ی که له درکه دا به کاره اتوون به رووکه ش ده لاله ت له سه ر ئه و واتایانه ده که ن که بۆیان دانراون، به لمر ژیری گوینگر و ده کات که له م واتایانه په ریته وه بۆ واتابه کی تر که مه به ستی درکه یه ، واتا زاینی واتای درکه له ریگای ژیرییه وه دیت نه ک له ریگای واژه وه)) (سالار ، 2003 ، ل 53).

ههژیه بیژین ئیدیۆم نه یتنی د ئاخفتنا پۆژانه یا خه لکی و بۆنه و هه لکه فتاندا دهیته بکارئینان، به لکو گه له ک جارن د زمانن نفیسین ب گشتی و د زمانن ئه ده بیح هۆزانن ب تایه تی ل دیف پیدقی و ل جهن پیدقی دهیته بکارئینان. ئیدیۆم لایه نه کی بنه رته و گرنگه د شتوازی ئه ده بیدا، چونکی ئیدیۆم و موسیقا و وینن هونه ری سینگۆشه کا بنه رته تیا شتوازی ئه ده بینه، دیباقی شیعریدا ئیدیۆم ژ گرنگترین پشکین شتوازی ئه ده بییه، ب فی رهنگی ئه م دشین بیژین چیدبیت زمانن شیعی بیته که رهسته کا گونجای بو فه کۆلینا پراگماتیکی دناقه را ههردو بوارین فه کۆلینا زمانن و ئه ده بیدا، ل فیرئ دا پیدقیه بیژین هه رچه نده بارئ زمانن گرانتر و ب زه حمه تر بیت ل ده م نفیسینا تیکستی شیعی ژلاین بکارئینانا په یف و دهسته واژه یین ئیدیۆم یین ناروون، هنده ژ ی ره یه یا تیکه هشتن ژ تام و چیرا فی جورئ زمانن ل ده ف خوانده فانی تیکستی گرانتر دبیت. ب گومان هه تا راده کی دیتنا ئه ده بی یا شیوازی جیاوازه ژ دیتنا زمانن یا شتوازی، چونکی شتوازه گه ریا ئه ده بی دکه فیه بن بارئ (هه ست و سۆز و خه یال) یفه ، به لئ شتوازی زمانن زمانن نفیسه ری ب گشتی دکه ت و ئه و زمان ژ چین و ته خه ک جفاکی بو یا دیتن یان ژ ژیه ک و نقش و پشه یه کی بو یا دیتن جیاوازه د بکارئیناندا، له و ما گه له ک جارن خوانده فانی ب پیا وان په یف و رسته و دهسته واژه یین د به ره مه نفیسه ری دا دهیته بکارئینان د زانیت کا ئه ف به ره مه یا کی نفیسه رییه، که واته د شتوازی زمانن دا فه کۆلهر د ئه نجامن فه کۆلینا خو دا دشیت شتوازی جوراو جورین زمانن ده ستینشان بکه ت ئه فه ژلایه کیفه، ژلایه ک دیفه ژ ده ستینشان کرنا شتوازی جوراو جورین زمانن دیباقی بکارئینانا ده نگ و په یف و رسته یین زمانن و بکارئینانا زمانن دیباقی (پراگماتیک - ئیدیۆم) یدا.

هه م پیا و و قوتابخانه و شه پۆلین ئه ده بی ژلاین زمانیه گرنگیه کا تایه ت ب په یوه ندیا ئیدیۆم ب زمانن ئه ده بی دایه د بیباقی دارشتنا تیکستین ئه ده بیدا، ئیدیۆم د شیعیدا وه کی که رهسته که د فه گپران و وینه کاری و دان و ستاندا شیعی و ب ده ستفه ئینانا هزر و بیرا نفیسه ری دنا ف تیکستی شیعیدا دهیته بکارئینان، ب فی رهنگی په یوه ندی و گرنگیا ئیدیۆم ب زمانن هۆزانن فه ب ده ستفه ده یته.

ئیدیۆم وه ک بابه ته ک زمانن شیعی دناقه را ههردو جورین شیعی کلاسیکی و نویدا هه تا راده کی جیاوازه، چونکی ده وژانا کلاسیکیدا هۆزانان نه چاردبیت پیگیرین ب هنده ک لایه ن ره وان بیژین بکه ت و توشی هنده ک ئاریشه یین زمانفانی دبیت، چونکی هۆزانفان کلاسیک خه ما وی یا سه ره کی هه لبراردنا په یفین ئیک سه روایه ل دو ما هیکا دیرین هۆزاناندا، ههروه سا هۆزانفان کلاسیک دقیت هنده ک په یفین فه ره نه گی ب واتایا ره وان بیژین د بوارین ره گه زین (درکه ، خواستن ، پۆشین ، ته وس (تواج) ، زیده گافی (زیده پوی)) بکاربیت، به لئ ده وژانا نویدا ب شتوه ک گشتی به هرا پتیریا هۆزانان نو ی ئه ف ئه رک گران یین ره وان بیژین کیتر و سفکتره.

2.2. رۆل ئیدیۆم د زمانن ئه ده بیح هۆزانان مه لا خه لیلی مشه ختی دا:

د هۆزانن نافبریدا ئیدیۆم ژلاین پیکه اتنن فه ب په یفینه و ب په یفینه و ب په دو ئیک په یفینه و ژلاین سالوخه یفه ب په ئیک خواستن و ب په دو پۆشین و ب په سه درکه یه ، ئه م ده هه ول ده یین ل فی پشکی رۆل ئیدیۆم ب ههردو جورین خو فه ژلاین پیکه اتن و سالوخه یفه ژیکجودا بدهینه دیارکرن د هۆزانن مه لا خه لیلی مشه ختی دا:

2.2.1. رۆل ئیدیۆم ژلاین پیکه اتنن د زمانن ئه ده بیح هۆزانن مه لا خه لیلی مشه ختی دا:

2.1.1.2. ئیدیۆم ئیک په یفی: ئه ف جورئ ئیدیۆم ب شتوه ک گه له ک کیم د هۆزانن نافبریدا هاتیه بکارئینان، چونکی هۆزانفانی پتر هه ولدایه ئیدیۆم خۆ ب ریکا لیکدانا دو په یفان چیکه ت دا پتر و باشتر ژ بشتیت جوانکارییه ک بده ته هۆزانن خو ژلاین ره وان بیژیه، بۆنومه د هۆزان (ته بیرتین، زبیرناکه م) دا دیژیت:

ته بیرتین، زبیرناکه م

...

ژبیرناکه م فه له ک گه ل مه چ یار بوو ل نشکافی مه دیت رۆناهی تار بوو

فه له ک فاژی ل مه گه ریای و ته پان دین خودانا پیر کلۆژی ئه م ره فاندین

(د.م.ش.ل: 215-216)

...

د فان دیرین هۆزاناندا په یفا (فه له ک) ئیدیۆم ئیک په یفی و ب تنن ژ په یفه کا ساده پیکه ده یته ، کو ژ ئه نجامن ب ئومیدییه کا زیده مه به ستا ویرانکاری و شکه ستن و خراپیا ره وشا ژیانن و نه گه هشتن ب ئارمانجان دده ت.

فه له ک فاژی گه ریا

...

فهلەك قازى گەپيا ژبو وان گەشى شەفەق دا بوو دەريا و دەشتە رهشى
د رهوشى ژبو وان ستيرهك ب كار عەرهب بوون حوكمپان لسەر قەومى ئار
(د.م.ش.ل:217)

...

د دپرا ئيكي يا قى ھۆزانی پەيڤا (فهلەك) ئیدیۆمەکا ئیک پەيڤیه، چونکی ژ وشەکا سادەیا سەربەخۆ پیکدەھیت ، چەندین
مەبەستین وەکی خیانەت و پشنگوھ ھاڤیتن و تیکدانا پەوشا ژیانن ددەت.

تەماشاکە

...

فهلەك پالايى ويرانى
گول و باغ بوونه سوتانى
قەل و زاغ ھاتتە ميڤانى

چ ويرانە، تەماشاکە

(د.م.ش.ل:273)

...

ل ڤيرئ پەيڤا (فهلەك) ئیدیۆمەکا ئیک پەيڤیه، چونکی ئەف پەيڤە ژبلی کو ژلاين پیکهاتتیه سادە ، ھەر وەسا مەبەستا
سەرنەكەفتن و خرايپ ددەت د كارەکی يان تشتەکی دا.

2.1.2. ئیدیۆمەکا دو پەيڤی: ئەف جوړئ ئیدیۆم ژ ھەمی جوړین دیتري ئیدیۆم ژلاين پیکهاتتیه ل دەف ھۆزانقانی پتر ھاتیه
بكارئينان، کو ب شپوھك ژيھاتی و ھۆستايانە شياپە قى ئیدیۆم د ھۆزانی خۆدا وەکی (دادگەف و مافى مروڤان، کا دەنگى ھيئە
الامر، مەرگ و ژى، تو حق ندارى، باب ژبو كورى ڤهگيرپيت، جاش پەبەن، شنۆيە يان شينۆيە، نەرمە خەون، كراسى
دۆستين، ئەمیت فيل بووينە قوربانا، بن رەنى مان، ل سەر نڤينا مرئى، عنصرى، بەد و پاك، ئەز خو روو كيش كەم، جوڤا كافرئ، سكرئ
كافرئ، قەسرا كافرئ ، ئەم پاشى كاروانئ كەتین، توور و سيناي مەيە، ئەز كوردستانم، دگەل بلبلى، چلييا مەلا مستەفاى، خانم بن
پارە ماية، بازرگانە، گولچينەك ژ ناخفتنا مەزنان، گەل گولپەرى، سەرئ ريكا ل مە وندا بوو، ئەھريمەن دا ناڤ دلخ من، مرن چيترە
بۆتە، برينە، قەت بنى ناھيت، سروودئ :سنجەق، بس تو كوردینی بزانه، شەرمە كەربى، لگەل جزيرى: ناڤ بيستانا سياسەت، وەلى
موجبر (داپرئيت، بۆنومونە دەھوزانا (وہلى موجبر) دا ديئيت:

وہلى موجبر

...

تە کچا شيرخۆر فروت و ئەى نزه، چاڤان و بەد

گەر ژ يەزدان ژى نە ترسى، شەرمە ناكەى ژ بەشەرى!؟

(د.م.ش.ل:405)

...

ل ڤيرئ پەيڤا (چاڤان) ئیدیۆمەکا دو پەيڤیه، چونکی ژ دو پەيڤين سادە يين (چاڤ) و (پان) پیکهاتيه و واتايەکا جياوازتر
ژوان ددەت، کو بو وان مروڤين رەفتارين كريت و نەگونجاي ئەنجامدەن دەھيتە بكارئينان ، لەوما ناڤبرى ئەڤ سېفەتە دداتە پال
وان مروڤان.

ھەر وەسا د ھۆزانی (خانم بن پارە ماية) ديئيت:

خانم بن پارە ماية

فەرمانەك ژ يەزدان

دخازم بەر بەلا بن

حەفك ستورئ كوردان

بەلەنگاز و گەدا بن

(د.م.ش.ل:392)

...

دڤ پارچا ھۆزاتیدا پەيڤا (حەفك ستور) ئیدیۆمەکا دو پەيڤیه، چونکی ژ دو پەيڤين سادە يين (حەفك) و (ستور)
پیکهاتيه و واتەيەکا جياوازتر ژوان ھەردو پەيڤين سادە ددەت و بو مروڤن خودان شيان و دەسلات دەھيتە بكارئينان.

دادگهه و مافى مرۆفان

...

دێۆئ به دکار و په لید و ئەى خودئ روورهش کرى

هیچ بزاف بۆ مه نه هیلا، ئەم د خو دا چرمسین

(د.م.ش:ل:37)

...

د فئ هۆزانیدا په یفا (روورهش) ئیدیۆما دو په یقییه ، چونکی ژ دو په یقین ساده بین (روو) و (رەش) پینکها تیه و واتیه کا جیاوازتر ژوان ههردو په یقین ساده ددهت و و بۆ مرۆفەکن کرباره کا بن خیر کریت و ئەو کار ببیته ئەگەرئ شهرمه زاریا وی دهیته بکارئینان، هۆزانفان ئەفئ سیفته تدهته پال هندهک مرۆفین خراب.

2.2.2. پۆلئ ئیدیۆمئ ژلايئ سالوخه تیفه، ئەو جورئ ئیدیۆمئ ژلايئ سالوخه تیفه د زمانئ ئەدهیئ هۆزانئ مه لا خه لیلئ مشهختی دا هاتینه بکارئینان ئەفئ ل خوارئنه :

1.2.2.2. درکه: ئەف جورئ ئیدیۆمئ کیمترین پۆلئ بکارئینان د هۆزانئ هۆزانفانیدا بخۆفه دکریت، بۆنومه د هۆزانا (ئاخ پشتم) دا دئیزیت:

ئاخ پشتم

من دی سته مکارهک بهد، فه قیرهک دا بهر دارا

راست و چهپ کر ب پینا بن زک و بهر زه هارا

پین وه شانده ته نیشتا، هه ر وی دکوت: ئاخ پشتم

به حس عه ردهک دی نه کر، ژ وان زه رب و ئازارا

(د.م.ش:ل:358)

...

مه لا خه لیلئ مشهختی د فئ پارچیدا ب پینا درکهی جوره کئ ئیدیۆمئ چیکریه. (پش) درکهیه و مه بهست پ نه بونا پالپشتی و هاریکارییه. په یوه ندى دنا فبه را ههردو واتایاندا بۆمه دیاردکته کو واتایا مه بهسته (درکهی). بن هه بونا نیشانه کی ژبۆ زانینا واتایا مه بهست.

گه ل گولپه رى

...

دهستهک مه یارئ شوخ و شهنگ

پئ گرتبوو دهستهک تفهنگ

گه ل ده سترئژا بیینه جهنگ

ئەم رى ئەدهینه زۆردار

(د.م.ش:ل:358)

...

د فئ پارچا هۆزانیدا په یفا (ده سترئژ) ئیدیۆمه کا درکهییه، چونکی واتیه کا جیاوازتر ددهت و بۆ وان مرۆفئ خودان شیان و ده سلات کو زۆردارین دکهن دهیته بکارئینان.

برینه، قهت بنی ناهیت

خودایه تو دزانی چه ند مه دهست تهنگه، نییه چاره

نقشتوکان بکاربیتتم ژبۆ دوو ده رهه مئ پاره

(د.م.ش:ل:241)

...

د فئ پارچا هۆزانیدا په یفا (دهست تهنگ) ئیدیۆمه کا درکهییه، چونکی واتیه کا فهدهر ددهت ، کو بۆ مرۆفین هه ژار و به له نگاز دهیته بکارئینان بین کو گه لهک ب سادهی ژیان دبورین.

2.2.2.2. خواستن: هۆزانفانی ئەف جورئ ئیدیۆمئ ب پۆله کا ئیکجار زۆر د هۆزانئ خودا وهکی (دادگهه و مافى مرۆفان، کا دهنگ هیه الامم، مه رگ و زى، تو حق نداری، باب ژبۆ کورپ فه گپیت، جاش په بن، شنۆیه یان شینۆیه، نه رمه خهون، کراسن دۆستین، ئەمیت فیل بووینه قوربانا، بن رهنى مان، ل سه ر نفینا مرئ، عنصرى، بهد و پاک، ئەز خو رووکیش کهم، چۆکا کافرى، سکرئ کافرى، قه سرا کافرى ، سه رئ ریکا ل مه وندا بوو، ئەم پاشی کاروانئ که تین، مرئ چیتره بۆته ، توور و سینایئ مه یه، ئەز

کوردستانم، دگهل ببلن، سهري ریکا ل مه وندا بوو، چلییا مهلا مسته فای، خانم بن پاره مایه، بازرگانه، گولچینهك ژ ئاخفتنا مه زنان) بکارئینایه، بۆنمونه د هۆزانا (سهري ریکا ل مه وندا بوو) دبیژیت:
سهري ریکا ل مه وندا بوو

...

چ دلخووش و چ دلتهپر بووین به بن گنگاش و بن شهپر بووین
(د.م.ش:ل:39)

...

د فنی پارچیدا په یقا (دلتهپر) ئیدیؤما خواستنیه، کو بو مروفهکی حهز ژ دونیایه بکته دهیته بکارئینان، هۆزانشان دهمن د بارودوخهکی خووش و ئارام دابویه بکارئینایه، داکو بشیت ب شیوهکی جوان و درست دهرپرینج ژ وئ بارودوخهکی بکته. ههر دهربارهی خواستنیه هۆزانشان د هۆزانهکا دی ب نافی (ئه م پاشی کاروانی که تین) دبیژیت:
ئه م پاشی کاروانی که تین

...

ب که یف و سه ما و هه له پهرین
ب سه نگ و بها و ئافهرین
ئیکدا بزین جه ننه ت نشین
هه م بقه تینین توفی کین
دلپاکژ و دهف بکه نین
رهفتاری قهنج، جان و شرین
ساریژ بکه یین، زام و برین

ژ دهست خو نه که یین فی فرسه تی

(د.م.ش:ل:236)

...

ل فیری دا په یقا (دلپاکژ) ئیدیؤما خواستنیه، چونکی فه دهره ژ واتایا خو یا فرههنگی و واتایه کا مه بهست ددهت و بو مروفی چاکه خواز و رهوش بلند دهیته بکارئینان، هۆزانشان ئه فی سیفه تی ددهت پال هندهک مروفین باش. هۆزانشانی دریزه ب فی بابه تی ددهت و د هۆزانا (مرن چیتره بوته) دا دبیژیت:
مرن چیتره بوته

نه شی م ته راسته ری که م، دل مری و هه یج نه زانی

ئیمانیه بوته چیکه م، دژی ل ناف گومانی

(د.م.ش:ل:384)

...

په یقا (دل مری) ئیدیؤما خواستنیه، کو بو مروفهکی حهز ژ دونیایه نه کهت و گرنگی ب خو نه ددهت د دونیاییدا دهیته بکارئینان، هۆزانشان دهمن د بارودوخهکی نه خووش دابویه بکارئینایه، داکو بشیت ب شیوهکی جوان و درست دهرپرینج ژ وئ بارودوخهکی بکته.

3.2.2. پۆشین: ئه فی جورئ ژی ب ریزه کا کیمتر ژ خواستنیه و پتر ژ درکه ی هاتیه بکارئینان دهۆزانی هۆزانشانیدا وهکی (سهري ریکا ل مه وندا بوو، ئه هریمه ن دا ناف دل م، مرن چیتره بوته، برینه، قهت بنی ناهیت، سهروودئ: سنجه ق، بس تو کوردینی بزانه، شه رمه که ربی، لگهل جزیری: ناف بیستانا سیاسته، شه رمه که ربی، به لی خانم)، بۆنمونه د هۆزانا (به لی خانم) دا دبیژیت:
به لی خانم

...

تو حه قی چاف ل دهر بی شبتی ئاغای

ته گوه لئییه زپین و هنگ و دنگ

(د.م.ش:ل:66)

...

ل فیری دا په یقا (چاف ل دهر) پۆشین، کو بو مروفی بن رهوش و چاف ل ناموسا خه لکه کی دهیته بکارئینان، فیجا ئه م مروف چ ژنک بیت یان ژیه زلام، هۆزانشانی ب ریکا فنی په یقن سالوخه تا وان که سان دئییخه پیس چاف.

ههروهسا د هۆزانهكا دى دا ب نافع (شهرمه كهرى) دبئزيت:

شهرمه كهرى

...

پاته خۆر ژى ناخلاس بن نافع هه مى قهوم و وهلات
چۆپى بۆ وان هه ر دكيشن رۆژئ تهنگاف و نه هات
ملله تى خۆ دئ فرۆشن، بهس بخۆن سفره و سمات
پاته خۆرى خۆشه جه م وان، دين و خيره و شف بهرات

فیت ل قانه زۆر شيار بن، ملله تى مهى قاره مان

(د.م.ش:ل 452-453)

...

د فئ كۆپلا هۆزائيدا په يفا (پاته خۆر، پاته خۆرى) پۆشینه، كو بۆ مرۆفین دورى و خودان بهرژه وهندين كه سوكى
دهيتنه بكارئینان، هۆزانقان ئەقان ههردو په يقان بهرامبه رى وان مرۆفین كورد بكاردينيت يين كو خيانهت ل نهته وه و وهلاتى خۆ
كرين و ميلله تى خۆ فرۆتینه.

ئه هريمه ن دا نافع دلج من

...

ئه و دلج بن كين و دۆز و پپر ژ ئيمان و ئه فین

كه تخودا و چافتيير و رازى، بن خه م و دهرد و كه سه ر

(د.م.ش:ل 42)

...

د فئ پارچى ژى دا په يفا (كه تخودا) پۆشینه، بۆ مرۆفین گه له ك زهنگين دهيتنه بكارئینان، ب ریکا فئ سالوخه تى هۆزانقان
ئامازه ب هنده ك كه سين جوامير و باش دكه ت كو زهنگين و چافبرى نينه، له وما ريز ل وان دهيتنه گرتن.

(خشتا هژماره و جورين ئيديومى ژلايخ سالوخه ت و ييكهاتنيقه د هۆزائين مه لا خه ليلخ مشه ختى دا)

جورين ئيديومى ژلايخ سالوخه تيه	ريزا %	جورين ئيديومى ژلايخ ييكهاتنيقه	ريزا %
خواستن	60%	ئيك په يقى	3%
دركه	25%	دو په يقى	97%
پوشين	15%		

ل ديف ئه و خشتا ل سه رى و ب ریکا وه رگرتنا سه رجه م هۆزائين ديوانا مه لا خه ليلخ مشه ختى، دئ بينين كو ئيديوما
خواستين و دركه و پۆشين ژلايخ سالوخه تيه ب پلا ئيك و دو و سى دهين، به لى ئيديوما ئيك په يقى و دوپه يقى ژلايخ ييكهاتنيقه
ب پلا ئيك و دو دهين ل دهف هۆزانقانى.

ئه نجام:

1- ئيديوم دزمان ئه ده بيخ هۆزائين مه لا خه ليلخ مشه ختيدا ده وره كى كاريگه ر و گرنى ديينيت، ئه ف چه نده ژى شيان و پله بين
زيره كى و شه هره زاييا هۆزانقانى دياردكه ت كو شه هره زاييه كا زۆر هه بويه د بكارئینانا زمانى يا ئاستى واتاسازى (پراگماتيك - ئيديوم
) ئ، ههروه سا نافع ئه ندامين له شى مرۆفى ب په نگه كى به رفره ه پشكدارين دينكتينان و چيكرنا وان ئيديوماندا هه بويه ، وه كى (دل
، چاف ، سه ر، ده ست، پخ، ئه زمان، روى، حه فك، هتد).

2- ژلايخ سالوخه تيه ئيديومين د هۆزائين مشه ختيدا ، ئيديومين خواستين د ريزا ئيكيدا به و ئيديومين دركه و پۆشين ژى د ريزا
دوى و سيب دانه.

3- به هراپترييا ئيديومين د هۆزائين مه لا خه ليلخ مشه ختيدا ژلايخ ييكهاتنيقه دو په يقىنه و گه له ك كيم ئيديومين ئيك په يقى هاتينه
بكارئینان.

4- پشكا هه ره زۆر ژ ئیدیۆمین دو په یفی ژ جورئ خواستنینه د هۆزانین مه لا خه لیلئ مشه ختیدا، ئەفه ژى پامانا هندئ ددهت كو ناقیری گه لهك شه رهزا بویه د هونه ری خواستنییدا.

ژێدهر:

أ- کتیب:

- 1- تازاد ئەحمەد مەحمود (2012) بونیاتی زمان لە شیعری هاوچەرخی کوردی دا ،چ2، لە بلاوکراوهکانی ئەکادیمیای کوردی ، چاپخانهی حاجی هاشم ، ههولێر.
- 2- ئەورههانی حاجی مارف (1987) لە بواری فەرهنگ نوسی کوردیدا، بهغدا.
- 3- رهفقی شوانی (2011) وشهسازی زمانی کوردی ،چ1، دهزگای تووژینهوه و بلاوکردنهوهی موکریانی، ههولێر.
- 4- سهردار ئەحمەد ههسن گهردی (2004) بنیاتی وینهی هونهری له شیعری کوردیدا (1970-1971) ، دهزگای چاپ و پهخشی سهردهم ، سلیمانی.
- 5- عبدالواحد موشیر دهبی (2011) واتاسازی وشه و رسته، چ2، چاپخانهی ماردین، ههولێر.
- 6- عبدالوهاب خالد موسی (2009) چهند بابته و لیکۆلینین زمانی، چاپخانا هاوار، ئیکهتیا نقیسه رین کورد/ دهۆک ، دهۆک.
- 7- عبدالوهاب خالد موسی (2010) دهسپیکهک بۆ زمانفانی پراکتیکی. چاپخانا پۆشنبیری، وهزارهتا پۆشنبیری و لاوان، ههولێر.
- 8- عهزیز گهردی (1972) پهوانبیزی له ئەدهبی کوردیدا ، بهرگی یهکهم ، بهغدا.
- 9- علاهه دین سهجادی (1978) خووشخوانی، چاپخانا مهعارف ، بهغدا.
- 10- کامهه ران ئیبراهیم مشهختی (2012) نهوزاد مهلا خهلیل مشهختی، دیوانا مهلا خهلیل مشهختی ، بهرگن ئیکن ، چ1 ، چاپخانا خانی ، دهزگهه سپیریژ ، دهوک.

ب- نامه ی زانکۆیی:

- 11- سیان عوسمان عومهه (2013) پهیهه ندیا لیکسیکۆلۆژی ب واتاسازیته د زمان کوردیدا، ناما ماستهه ری ، فهکۆلتیا زانستین مرۆفایه تی، زانکۆیا زاخۆ.
- 12- کهوسهه عزیز محمد (1990) بیردۆزی مۆرفیم و هه ندئ لایه نی وشه سازی کوردی، ناما ماستهه ری، کۆلیژا ئادابن، زانکۆیا سه لاهه ددین، ههولێر.
- 13- نوزت أحمد زیباری (1991) روونبیزی له شیعری کلاسیکی کوردیدا به نموونه ی مه لای جزیری و نالی، ناما ماستهه ری، کۆلیژا ئادابن ، زانکۆیا سه لاهه ددین، ههولێر.

ج- گوڤار:

- رینقیسا عه ره بی:

- 14- عبدالسلام سالار (2003) په بیردن به جیاوازی ئیوان چه ند هونه ریکی پهوانبیزی، به شی B ، گ. زانکۆی سلیمانی ، ژ 12 ، سلیمانی.
- 15- محمد معروف فتاح (1986) دیسان مۆرفیم ، پیداجوونه وهیه ک له بهر روئشایی زمانه وانیدا، بهرگی (11)، گ. کۆری زانیاری عیراق، دهسته ی کورد، چاپخانه ی کۆری زانیاری عیراق ، بهغدا.
- 16- نه سرین فه خری (1976) هه ندئ زاراوه و ئیدیومی کوردی ، گ. کۆلیژی ئەدهبیات ، ژ 19 ، زانستگای بهغدا، بهغدا.

- رینقیسا لاتینی:

fire diyalekti di zimane kurdide , G. Nubun , J 60, Hewler.) 2005 (Ebdulwehab xalid 17-

د- سایتین ئەنته رنیتی:

-18 http://www.1913dictionary.com/file.html | (2015/8/23)

ملخص

هذه الدراسة حول دور أَلْكِنَايَة عن اللغة الأدبية في أشعار ((ملا خليل المشختي)) ، حيث أخذ كَمَثَال من شعراء عصره لأن شعراء جنوب كردستان بشكل عام في تلك المرحلة كانوا مشاركين جنباً إلى جنب في ذلك النشاط، وكانت الظروف في ذلك الوقت السبب الرئيسي لظهور ظاهرة الكناية. يتبين أهمية هذا البحث في كونه بحثاً عملياً و تحليلياً ، هذا من جانب، ومن جانبٍ آخر تعتبر هذه الدراسة مساهمة جيدة ومساعدته لكل باحث في مجال البحث اللغوية و الأدبية.

Abstract

This study is addresses the aspect of idioms role in literature language in the poems of ((Mullah Khalil Almchky)) , where it is taken as a sample to the poets of his era. This is because, basically, the poets from the northern Kurdistan all participated side by side in the activity at that phase. The conditions were the major reason for the appearance of the aspect of idiom at that time .

The importance of this research paper lies in the fact that it is a practical research and Analytic research trends on one hand. On the other hand, this study is regarded as a big contribution in the field of Language research and literary research .